

УДК 343.341+343.237

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.12.16>

Єпринцев П.С.

*проректор Донецького державного університету внутрішніх справ,
директор Криворізького навчально-наукового інституту, кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>*

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Відповідно до Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2020) організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки. Підвищення рівня тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинено у складі організованих груп і злочинних організацій, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, установа корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та криміналітетом, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств негативно впливає на економічне зростання та пов'язаний з ним суспільний розвиток України. Ескалація жорстокості та насильства, дестабілізація внутрішньої соціально-політичної ситуації призводить до порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також підриву авторитету держави та її правоохоронних органів серед населення [1].

Організована злочинність є інструментом, що використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці. Наявні умови для використання окремими громадянськими об'єднаннями організованої злочинності як засобу політичної боротьби та придушення демократії [1].

Боротьба зі злочинністю – складна системна діяльність, що являє собою єдність трьох наступних підсистем: загальної організації боротьби; попередження злочинності та правоохоронна діяльність. Це одна зі

сфер соціального управління, що забезпечує вплив: а) на причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів; б) на саму злочинність з метою попередження та припинення її самодетермінації, недопущення рецидиву злочинів [2, с. 380].

Розкриття злочинів, розшук та викриття осіб, що їх вчинили, є першочерговими завданнями кримінології, оперативно-розшукової діяльності, пенітенціарної кримінології, криміналістики.

Сучасний етап розвитку української держави і суспільства висуває досить високі вимоги до правоохоронних органів у вирішенні ними завдань забезпечення правопорядку та протидії злочинності. Інтенсивне зростання рівня злочинності та якісні зміни її структури, зумовлені загостренням суперечностей у різних сферах суспільного життя, занепадом моральності, недосконалістю законодавства та серйозними недоліками в правозастосовній практиці, природно, призводять до прискорення процесів розвитку організованої злочинності як соціального явища, більш інтенсивного формування її найбільш небезпечних організованих форм і видів.

Причини цього криються у кризових явищах економіки, неефективному виробництві й несправедливому розподілі матеріальних благ, наростаючих диспропорцій в економічному, політичному та соціальному розвитку суспільства. Тому запобігання злочинності, передусім організованим, необхідно вважати найважливішим загальнодержавним завданням, від вирішення якого багато в чому зале-

жить моральний клімат у суспільстві, успіх економічних перетворень і підвищення життєвого рівня людей.

Історичні корені цього виду соціальної практики сягають глибини століть. Адже злочинність протягом усієї еволюції людства супроводжувала суспільство і відіграла роль дестабілізуючого фактору всіх сфер його життєдіяльності. Під час цього процесу люди різними способами боролися зі злочинністю, проте ще ніколи не вдавалося повністю нейтралізувати її. Зі зміною суспільно-економічних формацій злочинність видозмінювалася, зникали одні її види, на зміну їм з'являлися інші. Водночас з появою перших кримінально-правових заборон і злочинів, учинених усупереч їм, стали діяти заходи не тільки каральної, а й запобіжної протидії злочинності.

У боротьбі зі злочинністю важливе значення надавалося її запобіганню, оскільки це є найбільш гуманним і економічним засобом протидії їй. Крім того, науково обґрунтований, апробований і коректно впроваджений комплекс заходів запобігання є найбільш ефективним засобом нейтралізації злочинності.

У процесі свого історичного розвитку людство використовувало два основні способи протидії злочинності: покарання за вчинене кримінальне правопорушення та запобігання їм. Вперше питання запобігання кримінальним правопорушенням підняв один з основоположників кримінології – італієць Чезаре Беккарія у своїй книзі «Про злочини і покарання», яка вийшла у 1764 році. З розвитком людства діяльність, яка здійснюється у сфері охорони правопорядку, зазнавала значних змін. Заходи кримінального покарання почали співвідноситися із запобіжними заходами, причому у багатьох країнах світу, зокрема й Україні, саме запобіжним заходам надається пріоритетний напрям. Думку про те, що профілактика злочинності повинна мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV ст. до н.е., але її практичне втілення відбулося порівняно недавно. Ця думка дістала правову аргумен-

тацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики у протидії злочинності. Сутність цієї політики полягає у тому, що: «мудрий законодавець запобіжить злочину, щоб не бути змушеним карати за нього». Подальшого теоретичного обґрунтування профілактика злочинності дістала у межах кримінології, яка стала альтернативою науці кримінального права щодо формулювання основних цілей, завдань і заходів протидії злочинності у сучасних умовах. Нині профілактика злочинності є основним напрямом діяльності держави й суспільства у протидії цьому соціально негативному явищу [3; 4].

Значення запобігання кримінальним правопорушенням, як головного напрямку протидії злочинності, визначається трьома обставинами. Насамперед, запобігання кримінальних правопорушень – це найбільш гуманний засіб підтримки правопорядку, забезпечення безпеки суспільства. Здійснення цієї діяльності забезпечує поряд із захистом суспільства від злочинних посягань, також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, не дає їм стати злочинцями, і тим самим позбавляє від кримінального покарання. По-друге, запобігання кримінальних правопорушень є найбільш ефективним засобом протидії злочинності, адже кримінальне покарання, як регулятор людської поведінки, має обмежені можливості. По-третє, за кримінальним правопорушенням є великою економією ресурсів суспільства, адже дешевше запобігти злочину чим витратити кошти на його розкриття, розслідування, утримування під вартою осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, утримання такої кількості правоохоронних органів, тощо.

Як у зв'язку з цим зауважив О. М. Джужа, даний запобігання кримінальним правопорушенням характерне тим, що його складові є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психічної і духовної сфер суспільства [5, с. 53–54]. При цьому, на переконання В. В. Голіни,

основними цілями зазначеного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно-небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблійських часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне запобігання певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [6, с. 19].

Однією з актуальних проблем, що сьогодні широко обговорюється у кримінологічній літературі, є термінологічні підходи до визначення соціальної діяльності, спрямованої на зниження рівня злочинності, ослаблення або нейтралізацію її причин і умов. Приводом до цього стала відмова багатьох кримінологів від вживання в недавньому минулому універсального поняття «боротьба зі злочинністю», що пов'язано зі зміною радянської парадигми про можливість і необхідність повного викорінення злочинності в країні.

Боротьба зі злочинністю – це особливий вид взаємодії двох протилежних сторін. Українське слово «боротьба» в усіх словниках української мови трактується як активне зіткнення протилежних інтересів, груп, думок і т. п., що мають мету придбати панування одних над іншими. Це завжди така діяльність, яка переслідує певну мету. Боротьба – активне суперництво протилежних, ворожих сил, війна, сутичка, протиборство, (переважно двох) двобій, одноборство, єдиборство. Боротьба зі злочинністю – протидія злочинності із застосуванням репресивних та нерепресивних засобів [7; 8].

Боротьба зі злочинністю – це активна діяльність суспільства, що спрямована на злочинність, з метою забезпечення панування закону і охоронюваних їм інтересів, цінностей, усу-

нення причин та умов, що їй сприяють, захист жертв кримінальних правопорушень та створення необхідних засобів захисту від злочинних посягань.

Дійсно, термін «боротьба» охоплює лише одну зі сторін реакції суспільства і держави на злочинність – репресію щодо людей, які порушили кримінальний закон. Вищезазначене поняття передбачає активне зіткнення суспільства зі злочинністю, наступальну діяльність на причини та умови злочинності, що пов'язано з прагненням до перемоги, тобто до знищення злочинності, до повної її ліквідації, що є завідомо нездійсненним [9].

У злочинності знаходять свій вияв інтереси, цінності, установки, що перебувають у непримиренній суперечності з тими, які охороняються законом. Мета в цьому випадку – перш за все не допустити масового порушення кримінального закону шляхом впливу на процеси детермінації і причинності злочинності, а в разі його порушення – застосувати до винних примусові заходи для того, щоб домогтися їх відмови від злочинної поведінки, не дати реалізуватися відповідним злочинним задумам. Навіть попередження злочинності зовсім не означає компромісу з нею, тому що мова йде про усунення причин та умов злочинності.

Термін «війна із злочинністю», здавалося б, відображає зазначене непримиренну суперечність суспільства, заснованого на законі, і злочинності. Але якщо цю війну ототожнювати з війною не на життя, а на смерть, то вона не вкладається в рамки останньої. У боротьбі зі злочинністю наголос робиться на попередження, утримання осіб від вчинення злочинів, а якщо виявляється їх злочинна діяльність, то перш за все має вирішуватися питання про її мотиви, причини, про те, чи не доцільніше спочатку застосувати кримінальне покарання пом'якшуючого характеру та надання за необхідності соціальної допомоги.

Загалом, для позначення такої превентивної діяльності в кримінології застосовують терміни «запобігання злочинам (злочинності)», «профілактика злочинів (злочинності)»,

«попередження злочинів (злочинності)», «відвернення злочинів», «припинення злочинів», «боротьба зі злочинністю». [10, с. 11].

У той же час, універсальним поняттям є термін «протидія злочинності», під яким О. Ігнатов визначає систему різноманітних видів діяльності та комплексних заходів (які здійснюються суспільством та державою), спрямованих на попередження, усунення, нейтралізацію й обмеження (ослаблення) факторів, що детермінують злочинність [9, с. 93]. У свою чергу, О. М. Бандурка та О. М. Литвинов зауважують, що використання терміна «протидія злочинності» дозволяє показати всю сукупність діяльності держави, суспільства та громадян щодо недопущення злочинних посягань. Таким чином, «протидія злочинності» є збірним, комплексним поняттям і на індивідуальному рівні включає в себе профілактику, запобігання і припинення злочинів. Оскільки злочин – завжди процес, що розвивається в часі, то головний спосіб запобігання йому полягає в тому, щоб своєчасно втрутившись в цей процес, не допустити його розвитку [11, с. 175].

При цьому профілактика – цілеспрямована діяльність із виявлення та усунення причин та умов конкретних злочинів; запобігання – недопущення реалізації замислених злочинів шляхом встановлення осіб, що намагаються їх вчинити, а також вжиття до них необхідних заходів; припинення – перешкоджання продовженню розпочатого злочину та доведенню його до кінця. У цьому сенсі профілактика, запобігання і припинення є своєрідним містком між боротьбою зі злочинністю у класичному її розумінні (як результату інтеграції дій із розкриття, розслідування, профілактики злочинів, виправлення засуджених) тощо і правоохоронною діяльністю. Можна сказати, що профілактика, запобігання і припинення злочинів функціонально навіть ближчі до правоохоронної діяльності, оскільки стосуються таких стадій механізму злочинної поведінки, як прийняття рішення про вчинення злочину, його планування, підготовка і виконання рішення. Отже, виділення стадій

запобігання, припинення, профілактики дуже важливе щодо запобігання саме злочинам. Коли ж мова йде про злочинність у цілому як про соціальне явище, найчастіше використовується термін «запобігання злочинності» з виділенням в останньому різних видів і етапів запобіжної діяльності. Остання має системний характер і специфічні об'єкти, суб'єкти, засоби запобіжного впливу. У ній виділяють загальне, спеціально-кримінологічне та індивідуальне запобігання злочинам. Незважаючи на спроби провести між ними межу, у змістовному плані названі терміни є ідентичними, функціонально перехрещеними [11, с. 175].

А. П. Закалюк включав до системи протидії злочинності такі підсистеми: 1) правовстановлюючу (криміналізацію суспільно небезпечних діянь); 2) правоохоронну, що забезпечує державний примус за порушення кримінально-правових заборон; 3) систему правосуддя; 4) виконання покарань; 5) систему запобігання вчиненню злочинів [12, с. 282].

Термін «профілактика» в галузі правоохоронної діяльності є найбільш вживаним серед працівників поліції. Останній «прижився» ще за радянської доби більшою мірою як завчений словесний штамп, з яким пов'язуються, з одного боку, повсякденне виконання службових обов'язків, а з другого – загальнодержавні операції з оперативно-профілактичного відпрацювання підзвітної території під умовними назвами «Трал», «Мігрант», «Зброя», «Побут» тощо, під час яких проводяться масштабні перевірки (планові й позапланові), виявлення фактів правопорушень, здійснюється профілактичний облік і проводяться бесіди з правопорушниками, виносяться попередження про неприпустимість неправомірної поведінки в майбутньому, приписи про усунення порушень і недоліків, причин та умов, що їм сприяли, відбувається вилучення знарядь неправомірної діяльності, накладення стягнень і притягнення до відповідальності тощо [13, с. 293].

О. М. Джужа, розглядаючи профілактику злочинів у широкому (кримінологічному)

розумінні, пропонує таке її визначення: профілактика злочинів – особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає в розробленні та реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення й усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки [14, с. 13]. При цьому запобігання та припинення злочинів науковець визначає як види профілактичної діяльності.

А. Ф. Зелінський, розмежовуючи терміни «профілактика» та «запобігання», зазначав, що термін «запобігання» слід розуміти як недопущення вчинення конкретного злочину, а термін «профілактика» – усунення причин і умов, що сприяють учиненню злочину. На його думку, «профілактика» – це процес виявлення, усунення причин й умов злочинності, а «попередження» – недопущення задуманих злочинів і злочинів, що готуються [15, с. 130].

Здійснивши аналіз цих термінів за тлумачними лінгвістичними та юридичними словниками, можна дійти висновку, що, незважаючи на деякі відмінності, усі ці терміни мають діяльнісну основу та означають діяльність щодо недопущення правопорушень.

Що стосується боротьби з організованою злочинністю, то ці терміни будуть використовуватися як синонімічні, утім більшу перевагу варто надавати правовому поняттю «запобігання», оскільки термін «запобігання» на сьогодні є більш вживаним та визначається як діяльність, зміст і мета якої полягає в перешкоджанні детермінантам злочинності через обмеження, нейтралізацію та усунення їхнього впливу. У відповідних положеннях Конституції України йдеться саме про запобігання злочинам та правопорушенням (а саме ст. 29, 31, 34, 39).

Крім того, у Кримінальному кодексі України (ст. 1) [16] та Кримінально-виконавчому кодексі України (ст. 1) [17] прямо йдеться саме про запобігання злочинам та кримінальним правопорушенням. Саме тому слід визнати доціль-

ність використання терміна «запобігання», що в контексті запобігання злочинності здебільшого вжито в текстах законодавчих актів.

У різні часи, зокрема і сьогодні, учені вивчають систему запобігання злочинності. Однак сучасне становище в зазначеній сфері свідчить про наявність системного підходу лише умовно. У зв'язку з кардинальними змінами, що відбувалися в державі й суспільстві протягом останніх двох десятиріч років, радянську систему запобігання злочинності було фактично зруйновано, а нова система з низки причин реагує на всі зміни в соціальній, політичній та економічній сферах суспільства занадто повільно.

Вибір методів впливу на поведінку і формування моральних якостей та поглядів людей на практиці викликає певні проблеми, які обумовлюються різноманітністю соціальних зв'язків людини. У зв'язку з цим, як слушно зауважують науковці, запобігання злочинності повинно мати комплексний характер.

Таким чином, запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами – це сукупність кримінологічних заходів правоохоронних та інших державних і недержавних органів, установ і організацій та окремих громадян щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень стійкими об'єднаннями декількох осіб (три і більше) з розподілом функцій, які попередньо зорганізувалися для вчинення кримінальних правопорушень з метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків, чи їх рецидиву, а також превентивного впливу на осіб схильних до протиправної поведінки.

Відсутність системного підходу до запобігання організованої злочинності та вчинення тяжких й особливо тяжких злочинів організованими групами, мінімальний рівень взаємодії правоохоронних органів, застаріле та розбалансоване законодавство, недосконалість моніторингу криміногенної ситуації, відсутність єдиної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих

форм і методів боротьби призводить до низького рівня боротьби з нею.

Тому, з огляду на сучасні умови, військові дії на території країни й стан поширення організованої злочинності, складне безпекове середовище та криміногенну ситуацію всере-

дині держави організація запобігання організованій злочинності має стати одним із головних завдань державної політики та потребує вжиття дієвих скоординованих міжвідомчих заходів і поглиблення міжнародного співробітництва.

Анотація

У статті здійснена спроба визначити поняття та сутність «запобігання кримінальним правопорушенням», у зв'язку з чим автором наголошено, що запобігання злочинності, передусім організованій, необхідно вважати найважливішим загальнодержавним завданням. Науково-обґрунтований, апробований і коректно впроваджений комплекс заходів запобігання є найбільш ефективним засобом нейтралізації злочинності.

Сформульоване поняття запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються організованими групами як сукупність кримінологічних заходів правоохоронних та інших державних і недержавних органів, установ і організацій та окремих громадян щодо виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень стійкими об'єднаннями декількох осіб (три і більше) з розподілом функцій, які попередньо зорганізувалися для вчинення кримінальних правопорушень з метою недопущення настання суспільно небезпечних наслідків, чи їх рецидиву, а також превентивного впливу на осіб схильних до протиправної поведінки.

Наголошено, що відсутність системного підходу до запобігання організованій злочинності та вчинення тяжких й особливо тяжких злочинів організованими групами, мінімальний рівень взаємодії правоохоронних органів, застаріле та розбалансоване законодавство, недосконалість моніторингу криміногенної ситуації, відсутність єдиної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби призводить до низького рівня боротьби з нею.

Тому, з огляду на сучасні умови, військові дії на території країни й стан поширення організованої злочинності, складне безпекове середовище та криміногенну ситуацію всередині держави організація запобігання організованій злочинності має стати одним із головних завдань державної політики та потребує вжиття дієвих скоординованих міжвідомчих заходів і поглиблення міжнародного співробітництва

Ключові слова: організована злочинність, кримінальне правопорушення, злочин, організована група, боротьба, запобігання, відвернення, припинення.

Yepryntsev P.S. Regarding the concept and essence of prevention of criminal offenses committed by organized groups

Summary

The article attempts to define the concept and essence of the concept of «prevention of criminal offenses», in connection with which the author emphasizes that the prevention of crime, primarily organized, should be considered the most important national task. A scientifically based, tested and correctly implemented complex of prevention measures is the most effective means of neutralizing crime.

The formulated concept of prevention of criminal offenses committed by organized groups as a set of criminological measures of law enforcement and other state and non-state bodies, institutions and organizations and individual citizens to identify and eliminate the causes and conditions that

contributed to the commission of criminal offenses by persistent associations of several persons (three and more) with the distribution of functions that were previously organized for the commission of criminal offenses in order to prevent the occurrence of socially dangerous consequences or their recurrence, as well as preventive influence on persons prone to illegal behavior.

It was emphasized that the lack of a systematic approach to the prevention of organized crime and the commission of serious and especially serious crimes by organized groups, the minimum level of cooperation of law enforcement agencies, outdated and unbalanced legislation, the imperfection of monitoring the criminogenic situation, the lack of a unified methodology for assessing the threat of organized crime, the use of outdated forms and methods of combating leads to a low level of combating it.

Therefore, taking into account the current conditions, military actions on the territory of the country and the spread of organized crime, the complex security environment and the criminogenic situation within the state, the organization of the prevention of organized crime should become one of the main tasks of state policy and requires effective coordinated interdepartmental measures and deepening of international cooperation

Key words: organized crime, criminal offense, crime, organized group, fight, prevention, diversion, termination.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-zatverdiv-strategiyu-nacionalnoyi-bezpek-63577>
2. Джужа О. М., Василевич В. В. Концептуальні засади співвідношення кримінальної, кримінально-правової та кримінологічної політики. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 4 (93). С. 30–45.
3. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 296 с.
4. Кримінологія : підручник / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
5. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
6. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2004. 1440 с.
8. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Стислий словник кримінологічних термінів: навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Нац. академія внутр. справ України, 1999. 48 с.
9. Ігнатов О. Протидія злочинності поняття та сутність. *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 92–97.
10. Романюк Б. В. Понятійний апарат і його значення для вибудовування політики держави у сфері впливу на організовану злочинність. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 11–22.
11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 168–175.
12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. / А. П. Закалюк. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.

13. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, дегенерация, запобігання: монографія. Харків: Право, 2011. 432 с.
14. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
15. Зелінський А. Ф. Криминологія: учеб. пособие. Харків: Рубикон, 2000. 240 с.
16. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
17. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>